

**Προσεγγίσεις της παιδικής ηλικίας τώρα και στο παρελθόν
διαμέσου της εκπαιδευτικής αξιοποίησης των πηγών στο
νηπιαγωγείο.**

*Οι «πηγές» ως πολυτροπικά εργαλεία μετάβασης από το παρόν στο
παρελθόν σε ένα πολιτιστικό πρόγραμμα μακράς διάρκειας.*

Δρ Κυριακή Φαρδή

14^ο Νηπιαγωγείο Αμπελοκήπων

Email: kyrfardi@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε μία μελέτη περίπτωσης. Συγκεκριμένα διερευνά τον πολυτροπικό χαρακτήρα ενός σύγχρονου έργου τέχνης και δύο πηγών (προσωπική μαρτυρία, φωτογραφία αναπαράστασης από αρχαίο αγγείο), τον τρόπο ενσωμάτωσής τους σε ένα πολιτιστικό πρόγραμμα μακράς διάρκειας που εφαρμόστηκε σε νηπιαγωγείο κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους και την αλληλεπίδραση των παιδιών με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πηγών και του σύγχρονου έργου τέχνης. Υποστηρίζετε ότι αυτά τα χαρακτηριστικά κινητοποιούν το ενδιαφέρον των παιδιών για το πρόγραμμα και διευκολύνουν τη μετάβασή τους σε μακρινές ιστορικές περιόδους διαμορφώνοντας κατάλληλες συνθήκες εισαγωγής των παιδιών νηπιαγωγείου στην ιστορική εκπαίδευση.

Εισαγωγή

Το πολιτιστικό πρόγραμμα με θέμα: «Ταξιδεύοντας στο χρόνο. Τοπική Ιστορία: «Γνωριμία με χαρακτηριστικά στοιχεία της πόλης και του Δήμου μας» εγκρίθηκε από τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Θεσσαλονίκης και υλοποιήθηκε στο 14^ο Νηπιαγωγείο Αμπελοκήπων κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2012-2013. Ο γενικός σκοπός του προγράμματος ήταν να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τη ζωή παιδιών σε άλλες εποχές διαμέσου πηγών, όπως πηγές του τοπίου (χαρακτηριστικά μνημεία, κτίρια, φωτογραφίες, προσωπικές μαρτυρίες, έργα τέχνης κ.ά.) ώστε να συγκρίνουν το δικό τους τρόπο ζωής με των παιδιών από άλλες εποχές, να ανακαλύψουν ομοιότητες και διαφορές, την έννοια της συνέχειας και της αλλαγής στο χρόνο, να

ανακαλύψουν τρόπους προσδιορισμού του παρελθόντος, να εκφράσουν τις ιδέες τους σχετικά με την καθημερινή ζωή τη δική τους και παιδιών που έζησαν σε άλλες εποχές. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη του πολυτροπικού χαρακτήρα των πηγών ως ένα χρήσιμο εργαλείο μετάβασης στο μακρινό παρελθόν κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο νηπιαγωγείο. Συγκεκριμένα επιλέγονται δύο πηγές¹ (μία προσωπική μαρτυρία και ένα φωτογραφικό ντοκουμέντο μίας παράστασης από αρχαίο αγγείο) και ένα σύγχρονο έργο τέχνης. Κάθε μία από αυτές τις πηγές (καθώς και το σύγχρονο έργο τέχνης) έχει μία ιδιαίτερη «φόρμα», έχει πολυτροπικό χαρακτήρα (φυσική ανθρώπινη παρουσία, φωτογραφία αναπαράστασης από αρχαίο αγγείο, κινούμενη εικόνα) και αξιοποιήθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιστοιχεί σε διαφορετική χρονική περίοδο. Θα μελετήσουμε το καθεστώς χρήσης της κάθε πηγής όπως διαμορφώθηκε με τη συμμετοχή των παιδιών κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και θα αξιολογήσουμε το ρόλο και τη σημασία της στη διδακτική πράξη. Τέλος, θα αναφερθούμε στα στοιχεία εκείνα που διευκολύνουν την προσέγγιση του γενικού σκοπού του συγκεκριμένου πολιτιστικού προγράμματος, δηλαδή τη γνωριμία των παιδιών του νηπιαγωγείου με την καθημερινή ζωή παιδιών από άλλες εποχές. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναδείξουμε τη σημασία σύγχρονων «εργαλείων» στη διδακτική πρακτική του νηπιαγωγείου και να αναστοχαστούμε σχετικά με την προσέγγιση της παιδικής ηλικίας στο παρόν και το παρελθόν.

Πολυτροπικότητα και εκπαίδευση.

Η έννοια της πολυτροπικότητας (multimodality) εισάγεται στα μέσα, περίπου, της δεκαετίας του '90 όταν ο Kress και η ομάδα του (New London Group) αναφέρονται στη σημασία της εικόνας ως επικοινωνιακού μέσου (Γρόσδος, 2008, σ. 8) παράλληλα με τις έννοιες των πολυεγγραμματισμών ή πολυγραμματισμών (Μασταγγούρας, 2007, σ. 65, Χατζησαββίδης, 2002, σ. 43). Οι κοινωνικές και τεχνολογικές

---

¹ Ο όρος «πηγές» («sources») αναφέρεται στην παρούσα μελέτη με τη σημασία την οποία έχει στην ιστοριογραφία και την διδακτική της ιστορίας, όπως θα εξηγηθεί και στη συνέχεια στην αντίστοιχη ενότητα με θέμα «Μορφολογικά χαρακτηριστικά των πηγών, βασικά ερωτήματα». Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της σημασίας είναι η χρονολόγηση των πηγών και η συσχέτισή τους με το ιστορικό παρελθόν (Βλ. Ηλεκτρονικός σύνδεσμος <http://www.hist.cam.ac.uk/prospective-undergrads/virtual-classroom/historical-sources-what> . Ανακτήθηκε 29 Ιουνίου 2014 από το Διαδίκτυο). Θα μπορούσαμε, βεβαίως, να χαρακτηρίσουμε πολλά σύγχρονα έργα τέχνης ως «πηγές». «Πηγή» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και το σύγχρονο έργο τέχνης της παρούσας μελέτης εάν θεωρούσαμε ότι αποτελεί ίχνος του παρελθόντος. Ωστόσο, το συγκεκριμένο έργο τέχνης έχει τα εξής χαρακτηριστικά σε σχέση με τη χρονολόγησή του: α) αποτυπώνει τη γειτονιά μιας σύγχρονης πόλης όπως θα μπορούσε να ήταν και η γειτονιά των παιδιών, οπότε ως προς το περιεχόμενο και τη χρονολόγησή του είναι ταυτόχρονο με την καθημερινή ζωή των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, δηλαδή δεν την απεικονίζει στο παρελθόν αλλά στο παρόν, β) στην παρούσα μελέτη η συγγραφέας αποδέχεται τις μεθοδολογικές διακρίσεις των όρων όπως αυτές αναφέρονται στην σχετική με την ιστοριογραφία και διδακτική της ιστορίας βιβλιογραφία, οπότε έχει σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά με τον χαρακτηρισμό του συγκεκριμένου έργου ως «πηγή» και γ) το σύγχρονο έργο τέχνης αξιοποιείται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα όχι ως πηγή, δηλαδή ως ίχνος του παρελθόντος, αλλά συγκριτικά με τις πηγές, ώστε τα μικρά παιδιά να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές στο παρόν και στο παρελθόν. Επίσης, αυτό το σύγχρονο έργο έχει πολλά στοιχεία πολυτροπικότητας. Επιλέχθηκε, λοιπόν, στην παρούσα μελέτη περίπτωσης και για έναν ακόμη λόγο: να εμπλουτίσει τη συζήτηση σχετικά με την έννοια αυτή. Θα μπορούσαμε, επίσης, στον όρο «πηγές» να προσθέσουμε τον επιθετικό προσδιορισμό «ιστορικές», προσδιορισμός που εννοείται, καθώς αυτές αναφέρονται στο ιστορικό παρελθόν και δεν επαναλαμβάνεται στο κείμενο για λόγους συντομίας.

αλλαγές της τελευταίας δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα (πολυπολιτισμικές κοινωνίες, οικονομικές αλλαγές, ανάπτυξη σύγχρονων τεχνολογιών) δημιούργησαν νέα δεδομένα στο χώρο της πληροφορικής και των μέσων μαζικής επικοινωνίας ενισχύοντας το ρόλο της εικόνας στον σύγχρονο πολιτισμό. Οι αλλαγές, αυτές, επηρέασαν τις σύγχρονες αντιλήψεις για την εκπαίδευση.

Το σχολείο της «ύστερης νεωτερικότητας» δεν είναι αμέτοχο στις κοινωνικές μεταβολές που διαμορφώνονται από το ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και του πολιτισμού της εικόνας (Πλειός, 2005, σ. 411). Με την έννοια του «γραμματισμού» (literacy) εννοείται η κριτική ικανότητα σχετικά με τη γλώσσα (η ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί γλωσσικές επικοινωνιακές γνώσεις, να κατανοεί και να εκφράζεται διαμέσου του προφορικού και του γραπτού λόγου) (Ματσαγγούρας, 2007, σ. 22 και Χατζησαββίδης, 2002, σ. 43), ενώ με την έννοια των πολυγραμματισμών νέα στοιχεία όπως η εικόνα, η κινούμενη εικόνα, ο ήχος, το χρώμα, η γραμματοσειρά αποκτούν λειτουργική σχέση με ένα κείμενο και έχουν τη δική τους αξία ως συστατικά μέρη του κειμένου². Ο πολυτροπικός χαρακτήρας του γραπτού λόγου, αφορά τη λειτουργική σχέση του κειμένου με τις εικόνες που το περιβάλλουν. Επίσης μία σειρά από άλλες σημειωτικές μορφές (modes), όπως η κίνηση, ο ήχος, οι χειρονομίες, τα χρώματα κ.ά. συμμετέχουν στη διαδικασία δημιουργίας νοήματος και ανήκουν σε μία ολότητα, στην περίπτωση που συνδέονται λειτουργικά με τα κείμενα και με όλα τα συστατικά τους (Jewitt, 2008, σ. 247).

Στο νηπιαγωγείο ο ρόλος και η σημασία των εικόνων καθώς και άλλων μορφών με σημειωτική αξία μας ενδιαφέρει για έναν, ακόμη, λόγο: τα παιδιά που παρακολουθούν αυτή τη βαθμίδα της εκπαίδευσης δεν κατέχουν το γραπτό γλωσσικό κώδικα και δεν είναι κύριος στόχος του νηπιαγωγείου η εκμάθησή του καθώς η αντίληψη του γραπτού κώδικα οικοδομείται σταδιακά, με παιγνιώδη μορφή και αξιοποιώντας βιωματικές καταστάσεις («αναδυόμενος γραμματισμός», Δαφέρμου, 2007, σ. 517 και Ματσαγγούρας, 2007, σ. 25). Στα μάτια των παιδιών αυτής της ηλικίας το γραπτό κείμενο είναι μία εικόνα με σημεία και σύμβολα κάποια από τα οποία αναγνωρίζουν ενώ άλλα όχι, ανάλογα με το βαθμό εξοικείωσής τους με τον γραπτό κώδικα. Οι διαφορετικές μορφές αποτύπωσης νοήματος στο νηπιαγωγείο (εικόνα, κινούμενη εικόνα, κίνηση, ήχος κ.ά.) εάν έχουν λειτουργική σχέση με τις

---

² Βλ. Ηλεκτρονικό σύνδεσμο <http://www.netschoolbook.gr/polytropy.html> . Ανακτήθηκε 27 Ιουνίου 2014 από το Διαδίκτυο. (Πρόκειται για ηλεκτρονική ανάρτηση από το 2008, Χοντολίδου, Ε.)

καθημερινές εκπαιδευτικές εφαρμογές δεν συμπληρώνουν, αλλά, το εποπτικό υλικό των δραστηριοτήτων, αλλά εξελίσσουν την εκπαιδευτική διαδικασία, ενισχύουν τα κίνητρα μάθησης για τα παιδιά προσφέροντας μία προσθετική αξία στις καθημερινές εμπειρίες μάθησης. Αυτές οι διαφορετικές φόρμες αποτύπωσης νοήματος μπορεί να έχουν λειτουργική σχέση με τα κείμενα, να τα συμπληρώνουν, να τα ερμηνεύουν, να τα «ζωντανεύουν» στα μάτια των παιδιών. Μπορεί, επίσης, να εντάσσονται στην εκπαιδευτική διαδικασία ως αυτούσιοι φορείς νοημάτων, ανεξάρτητα από γραπτά κείμενα.

Οι «μορφές» (modes) που δημιουργούν νοήματα και είναι διαφορετικές από το γραπτό λόγο ενισχύουν, επίσης, τον παιγνιώδη χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Ο/η εκπαιδευτικός όταν οδηγεί τα παιδιά σε χώρους πολιτισμικής αναφοράς (μουσεία, πινακοθήκες), σε μια βιβλιοθήκη (ώστε να δουν την εικονογράφηση των βιβλίων), κάθε φορά που δείχνει εικόνες στην οθόνη του υπολογιστή, που φέρνει στη σχολική αίθουσα εικόνες, φωτογραφίες από αντικείμενα τέχνης προσφέρει στα παιδιά ευκαιρίες να χαρούν και να «παίξουν» με τα νοήματα, τα σχέδια, τα χρώματα, τις αναπαραστάσεις των εικόνων (Γρόσδος, 2008, σ. 12). Ως προέκταση της απόλαυσης που δημιουργούν οι εικόνες και των εντυπώσεων, ιδεών και αναπαραστάσεων των παιδιών το «παιχνίδι» μπορεί να συνεχιστεί με δραστηριότητες που έχουν κίνηση, όπως δραματοποιήσεις, θεατρικό παιχνίδι, με μουσικά αποσπάσματα και τραγούδια που μπορούν να συσχετιστούν με την εικόνα, και με δημιουργικές δραστηριότητες εικαστικών (ζωγραφική με νερομπογιές, κολάζ, κ.ά.).

Μορφολογικά χαρακτηριστικά των πηγών, βασικά ερωτήματα.

Το δίλημμα της εισαγωγής ή όχι των παιδιών νηπιαγωγείου στο ιστορικό παρελθόν και στην ιστορική εκπαίδευση σε κάποιες περιπτώσεις είναι λυμένο, αλλά σε κάποιες άλλες όχι. Κάποιες επιστημονικές απόψεις (Kieran, 1982, σ. 17 και McLaughlin, 1988, σ. 17) θεωρούν ότι συστατικά στοιχεία της ιστορικής εκπαίδευσης, όπως η σύνθετη ιστορική γλώσσα, ιστορικές έννοιες, όπως ο ιστορικός χρόνος, καθώς και η διαδικασία πρόσβασης στην ιστορική γνώση, αποθαρρύνουν τον σχεδιασμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων με ιστορικό προσανατολισμό για παιδιά μικρών ηλικιών.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν προτάσεις για εκπαιδευτικά προγράμματα με ιστορικό προσανατολισμό για το νηπιαγωγείο (Cooper, 2002, σ. 28 και Huber, 2005, σ. 99 και O' Harra & O' Harra, 2001, σ. 101). Φαίνεται, λοιπόν, ότι τις τελευταίες δεκαετίες κερδίζει έδαφος μία

κάπως πιο αισιόδοξη θεώρηση για την εισαγωγή των μικρών παιδιών στην ιστορική εκπαίδευση. Στη θεώρηση αυτή συνηγορούν δύο παράγοντες (εκτός των άλλων) που αφορούν ευρύτερες αλλαγές τόσο στο κοινωνικό όσο και στο επιστημονικό πεδίο.

Στο πεδίο της κοινωνίας, η ευρεία χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών επηρέασε την εκπαιδευτική διαδικασία σε πολλούς τομείς. Διαφοροποίησε τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την αλληλεπίδραση των παιδιών με την εκπαιδευτική διαδικασία. Οι δυνατότητες και οι προοπτικές που προσφέρει η πληροφορική στην εκπαιδευτική διαδικασία δημιούργησαν νέες προοπτικές στην επιστημονική έρευνα επιμέρους διδακτικών αντικειμένων, όπως η ιστορία (Τζιβάς, 2011, σ. 39) και κατέθεσαν ενδιαφέρουσες προτάσεις για την ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων συγχρονισμένων με τις αλλαγές που προέρχονται από το χώρο της τεχνολογίας της πληροφορίας. Η ευρεία χρήση των τεχνολογιών μετάδοσης, διακίνησης και διαχείρισης της πληροφορίας ενίσχυσε σε σημαντικό βαθμό την κυριαρχία της εικόνας στις σύγχρονες κοινωνίες, επηρέασε τις αντιλήψεις για το ρόλο του σχολείου και τη σχέση όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης με την εικόνα, την πληροφορία και τις τεχνολογίες που λειτουργούν ως μέσα αναπαραγωγής και μετάδοσης (ηλεκτρονικοί υπολογιστές, άλλα ηλεκτρονικά μέσα όπως η τηλεόραση κ.ά.).

Στο πεδίο της επιστήμης, η αποδοχή της σημασίας και της αξίας από την σύγχρονη ιστοριογραφία πηγών με μορφολογικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από αυτά των γραπτών άνοιξε νέους δρόμους για την προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Στη δεκαετία του 1960 πρωτοεμφανίστηκε μία τάση στην ιστοριογραφία (Burke, 2004, σ. 2 και Himmelfard, 1989, σ. 6) που αναπτύχθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο και επηρέασε την έρευνα στο πεδίο της ιστορίας, της διδακτικής της ιστορίας και σε άλλα ευρύτερα πεδία (ιστορική εκπαίδευση, δημόσιες χρήσεις της ιστορίας). Αν και δεν μπορούμε να αποδώσουμε ένα όνομα που να εκφράζει σε παγκόσμιο επίπεδο αυτή τη στροφή της ιστοριογραφίας και της επιστημονικής έρευνας, αφού σε κάθε εθνικό κράτος υπάρχουν διαφοροποιήσεις (Burke, 2004, σ. 6), είναι γνωστή στην ελληνική βιβλιογραφία με το όνομα «Νέα Ιστορία» (Σκούρος, 1991, σ. 11). Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της Νέας Ιστορίας είναι η αναγνώριση της σημασίας και της αξίας αντικειμένων της ιστορίας, όπως η ιστορία της καθημερινής ζωής, της παιδικής ηλικίας, της οικονομίας, των θεσμών, της τεχνολογίας, του πολιτισμού, της τέχνης κ.ά. (Burke, 2004, σ. 3-6). Το ενδιαφέρον της ιστοριογραφίας δεν επικεντρώνεται πλέον μόνο στην στρατιωτική, πολιτική και διπλωματική ιστορία αλλά και στην ιστορία των

καθημερινών ανθρώπων και στα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού.

Τα ίχνη που έχουν αφήσει στο χρόνο οι ανθρώπινες δραστηριότητες αποτελούν τις πηγές διαμέσου των οποίων μπορούμε να αντιληφθούμε το ιστορικό παρελθόν. Οι διαφορετικές εκδοχές των ιστορικών αφηγήσεων διαμορφώνονται από τη διερεύνηση, τη μελέτη και την ερμηνεία των πηγών. Η ιστορία γίνεται αντιληπτή ως σύνθεση των θραυσμάτων του παρελθόντος (Ferro, 2001, σ. 377), δηλαδή των πηγών. Οι πηγές στην ιστορική εκπαίδευση κατηγοριοποιούνται με ορισμένα κριτήρια ανάλογα με την αρχική μορφή τους (μορφολογικά και υφολογικά χαρακτηριστικά) και τη μεταποίησή τους σε ντοκουμέντα, ώστε να αξιοποιηθούν ως εργαλεία στη διδακτική πράξη (Ρεπούση, 2004, σ. 313). Ως ερμηνευτικό παράδειγμα αυτού του τρόπου ειδολογικής κατάταξης των πηγών (παράδειγμα που μας αφορά στην παρούσα μελέτη) μπορούμε να αναφέρουμε τη φωτογραφία ενός μουσειακού αντικειμένου. Όταν εκτίθεται σε ένα μουσείο κατατάσσεται ως πηγή στην κατηγορία του αντικειμένου (έργο τέχνης ή καθημερινής ζωής, όπως ένας πίνακας ζωγραφικής, ένα αρχαίο αγγείο, ένα εργαλείο καλλιέργειας της γης, ένα σκεύος μαγειρέματος κ.ά.). Όταν, όμως, το ίδιο αντικείμενο ενταχθεί στη διδακτική πράξη ως φωτογραφία τότε μεταποιείται, μετατρέπεται σε οπτικό ντοκουμέντο.

Είδη πηγών είναι: 1) αντικείμενα τέχνης και καθημερινής ζωής (μουσειακά αντικείμενα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης), 2) γραπτές πηγές (γραπτά κείμενα και κάθε άλλο ίχνος ως μέρος του γραπτού λόγου), 3) ηλεκτρονικές πηγές (όλες οι πηγές που υπάρχουν σε λογισμικά εκπαιδευτικής χρήσης, πολυμεσικές εφαρμογές, στο διαδίκτυο), 4) ηχητικά ντοκουμέντα (τραγούδια, ραδιοφωνικές εκπομπές, ηχογραφημένες ομιλίες πολιτικών κ.ά.), 5) οπτικά ντοκουμέντα (κάθε είδους ντοκουμέντα με εικονιστική μορφή ανεξάρτητα από την αρχική τους μορφή), 6) οπτικοακουστικά ντοκουμέντα (πηγές που συνδυάζουν εικόνα και ήχο, για παράδειγμα κινηματογραφικές και τηλεοπτικές πηγές), 7) πηγές του τοπίου (κάθε σημείο του τόπου που συνδέεται με το ιστορικό παρελθόν), 8) προφορικές μαρτυρίες (προσωπικές αφηγήσεις από συνέντευξη ή από ελεύθερη αφήγηση), 9) πίνακες και γραφήματα (κατάλογοι, στατιστικά έγγραφα κ.ά.) (Ρεπούση, 2004, σ. 313 έως 328).

Κάποια από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των πηγών, σύμφωνα με αυτή την προτεινόμενη ειδολογική τυπολογία, διακρίνονται για «φόρμες» διαφορετικές του γραπτού κειμένου. Η εικόνα (οπτικά ντοκουμέντα), ο ήχος (ηχητικά ντοκουμέντα), η κινούμενη εικόνα και ο ήχος (οπτικοακουστικά ντοκουμέντα), οι προσωπικές μαρτυρίες (με τη

φυσική παρουσία του προσώπου ή με τη μεταφορά της μαρτυρίας του στη σχολική αίθουσα με άλλα μέσα όπως ηχογραφήσεις ή βίντεο) είναι μορφολογικά χαρακτηριστικά (φόρμες) με πολυτροπικό χαρακτήρα. Αυτά τα χαρακτηριστικά διατηρούν την αξία τους ως πολύτιμα εργαλεία κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας είτε συνδυάζονται με ένα γραπτό αφηγηματικό κείμενο που βρίσκεται σε κάποιο σχολικό εγχειρίδιο και αποδίδει πλευρές του ιστορικού παρελθόντος, είτε όχι. Αποτελούν σε κάθε περίπτωση τα ίχνη που οι ανθρώπινες δραστηριότητες άφησαν στο χρόνο και μεταποιούνται ανάλογα με την εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο τρόπος μεταποίησης (μεθοδολογικοί παράγοντες ενσωμάτωσης πηγών στην εκπαιδευτική διαδικασία) διαμορφώνει το καθεστώς χρήσης των πηγών (Ρεπούση, 2014, σ. 303) (λειτουργικό στην περίπτωση που η διδακτική αξιοποίηση των πηγών οργανώνει, αποδίδει νόημα στο ιστορικό παρελθόν ή διακοσμητικό στην περίπτωση που η πηγή δεν συνδέεται νοηματικά με την απόδοση του ιστορικού παρελθόντος, δεν είναι φορέας λειτουργικού για την εκπαιδευτική διαδικασία νοήματος).

Στην προσχολική αγωγή και εκπαίδευση ο πολυτροπικός χαρακτήρας κάποιων πηγών αποτελεί πολύτιμο εργαλείο μετάβασης στο ιστορικό παρελθόν, καθώς προσθέτει στην εκπαιδευτική διαδικασία επικοινωνιακούς κώδικες, φορείς νοημάτων, διαφορετικούς από το γραπτό λόγο στον οποίο δεν έχουν, ακόμη, πρόσβαση τα παιδιά του νηπιαγωγείου. Στην παρούσα εργασία, εξειδικεύοντας αυτή τη θέση, θα απαντήσουμε στα ερωτήματα: α) ποιο είναι το καθεστώς χρήσης των πηγών που μελετούνται και παρουσιάζονται στη συνέχεια; β) ποια είναι τα στοιχεία που διευκολύνουν τον γενικό σκοπό του προγράμματος, δηλαδή την γνωριμία των παιδιών του νηπιαγωγείου με την καθημερινή ζωή παιδιών σε άλλες εποχές;

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης από τις πολλές πηγές που μεταποιήθηκαν για διδακτική χρήση στο πλαίσιο του πολιτιστικού προγράμματος επιλέγουμε δύο πηγές και ένα σύγχρονο έργο τέχνης ως «μελέτη περίπτωσης» (Cohen & Manion & Morrison, 2007, σ. 253) για να απαντήσουμε στα προηγούμενα ερωτήματα. Τόσο οι πηγές όσο και το σύγχρονο έργο τέχνης έχουν πολυτροπικό χαρακτήρα: κινούμενη εικόνα, προσωπική μαρτυρία με τη φυσική παρουσία του προσώπου στη σχολική αίθουσα και οπτικό ντοκουμέντο (φωτογραφία μουσειακού αντικειμένου). Το σύγχρονο έργο τέχνης είναι μία εγκατάσταση (προβολή βίντεο σε τοίχο με προτζέκτορα) και φέρει τον τίτλο «η οδός» (του Ρίτσαρντ Γουίτλοκ). Οι δύο πηγές είναι: α) η συνέντευξη του παππού που επισκέφτηκε το νηπιαγωγείο και β) η αναπαράσταση μιας «σκηνής» από την εκπαίδευση στην αρχαιότητα (οπτικό ντοκουμέντο

αρχαίου αγγείου)³. Για τη μελέτη του τρόπου ενσωμάτωσης των πηγών και του σύγχρονου έργου τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία και της ανταπόκρισης των παιδιών στο περιεχόμενο και στα χαρακτηριστικά τους στοιχεία αξιοποιήθηκε ο φάκελος του προγράμματος (ημερολογιακές καταγραφές, φωτογραφικό υλικό, έκθεση αξιολόγησης και παρουσίασης, έργα παιδιών).

Περιγραφή του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με θέμα «Ταξιδεύοντας στο χρόνο. Τοπική Ιστορία: «Γνωριμία με τα χαρακτηριστικά στοιχεία της πόλης και του Δήμου μας» υλοποιήθηκε σε νηπιαγωγείο των Αμπελοκήπων (κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2012-2013). Είχε μεγάλη χρονική διάρκεια, από τον Νοέμβριο μέχρι τον Απρίλιο, περίπου. Οι δραστηριότητες του προγράμματος εφαρμόζονταν δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα και οι θεματικές προσεγγίσεις του προγράμματος γίνονταν παράλληλα με τα άλλα θέματα, ανάλογα με τον εβδομαδιαίο σχεδιασμό του προγράμματος και τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Υποβλήθηκε και εγκρίθηκε ως πολιτιστικό πρόγραμμα από τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Θεσσαλονίκης, διαμέσου του γραφείου Πολιτιστικών Θεμάτων.

Η κεντρική ιδέα του προγράμματος ήταν να γνωρίσουν τα παιδιά χαρακτηριστικά κτίρια, μνημεία, αντικείμενα κ.ά. που υπάρχουν στο περιβάλλον και μπορούν να παρατηρηθούν εύκολα (γειτονιά, δήμος, πόλη) με γενικό σκοπό τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με διαφορετικές χρονικές περιόδους και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων σ' αυτές (σύγχρονη εποχή, η εποχή μέχρι τα μέσα περίπου του προηγούμενου αιώνα, αλλά και πιο μακρινές εποχές όπως η αρχαιότητα). Η κεντρική ιδέα αυτού του προγράμματος συμφωνεί με τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων με προσανατολισμό στην τοπική ιστορία που έχουν υλοποιηθεί στο παρελθόν και έχουν δημοσιευτεί στην ελληνική βιβλιογραφία (Σακκής & Τσιλιμένη, 2007, σ. 101). Το περιβάλλον διαμεσολαβεί ανάμεσα στο παιδί και την ιστορία, προσφέρει ευκαιρίες παρατήρησης, μελέτης και έρευνας διαμέσου των ρεαλιστικών του στοιχείων (κτίρια, δρόμοι κ.ά.) και τα μικρά παιδιά έχουν άμεση πρόσβαση σ' αυτά τα στοιχεία (γειτονιά, πόλη). Επειδή, ωστόσο, κύριος σκοπός του προγράμματος ήταν η προσέγγιση του παρελθόντος, το πρόγραμμα είχε ιστορικό προσανατολισμό και για το

---

³ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος (αναφορές στις πηγές και στη σχέση τους με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα): <http://nearoidimioyrgoi.blogspot.gr/search?updated-min=2013-01-01T00:00:00-08:00&updated-max=2014-01-01T00:00:00-08:00&max-results=8>. Ανακτήθηκε 27 Ιουνίου 2014 από το Διαδίκτυο.

λόγο αυτό δηλώθηκε ως πολιτιστικό και όχι ως περιβαλλοντικό πρόγραμμα.

Η τοπική ιστορία στο πλαίσιο της «μικροϊστορίας» (Ρεπούση, 2000, σ. 100) ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για τις ανθρώπινες δραστηριότητες, την καθημερινή ζωή, τον τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών και πολύ λιγότερο για την πολιτική και στρατιωτική ιστορία. Αυτοί ήταν οι κεντρικοί άξονες του περιεχομένου του πολιτιστικού προγράμματος: καθημερινή ζωή, κοινωνία, ανθρώπινες δραστηριότητες, παιδική ηλικία, εκπαίδευση τώρα και στο παρελθόν. Το πρόγραμμα είχε διαθεματικό χαρακτήρα και τα επιστημονικά πεδία στα οποία επεκτάθηκε εκτός από το περιβάλλον και την τοπική ιστορία, ήταν η γλώσσα, η πληροφορική, τα μουσεία, η δημιουργία και έκφραση, η δραματοποίηση, το θεατρικό παιχνίδι. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικές στρατηγικές του προγράμματος ήταν: τα σχέδια εργασίας (project), ο καταγισμός ιδεών, η διδασκαλία διαμέσου της τέχνης και διαμέσου αντικειμένων, η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, η δημιουργική γραφή, η παρατήρηση.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα διαμορφωνόταν ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τη συμμετοχή των παιδιών και στο πλαίσιο της αναστοχαστικής διαδικασίας υπήρχαν διαφοροποιήσεις από τον αρχικό σχεδιασμό. Επίσης, η αξιολόγησή του γινόταν σε κάθε στάδιο υλοποίησης (διαμορφωτική αξιολόγηση). Δημιουργήθηκε αρχείο (φάκελος) για το πρόγραμμα αυτό. Ο φάκελος περιείχε: το ημερολόγιο νηπιαγωγού στο οποίο γινόταν καταγραφή των δραστηριοτήτων, σημειώνονταν σημαντικές παρατηρήσεις, το φωτογραφικό αρχείο και το αρχείο με τις εργασίες των παιδιών. Αφού ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα συντάχθηκε τελική έκθεση γι' αυτό η οποία και υποβλήθηκε στη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Το πολιτιστικό πρόγραμμα, όπως διαμορφώθηκε και εφαρμόστηκε με τη συμμετοχή των παιδιών είχε τέσσερα κύρια μέρη. Στο πρώτο μέρος τα παιδιά ήρθαν σε επαφή με την έννοια του μουσείου και του μουσειακού αντικειμένου (ενός μαρμάρινου γλυπτού που αναπαριστά μία κουκουβάγια) με έναν διπλό σκοπό, να γνωρίσουν τη σημασία και την αξία των μουσείων, των μουσειακών αντικειμένων αλλά και την συμβολική σημασία της κουκουβάγιας η οποία εμψυχώθηκε στην συνέχεια του προγράμματος ως κούκλα κουκλοθεάτρου. Η κούκλα αυτή είχε το ρόλο «αφηγητή» και λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος των δραστηριοτήτων του προγράμματος. Συνοπτικά (σε τίτλους) αναφέρονται χαρακτηριστικές δραστηριότητες της ενότητας: δημιουργία εννοιολογικού χάρτη σχετικά με την έννοια του μουσείου με τη μέθοδο

του καταγισμού ιδεών και της καταγραφής σε χαρτί αλλά και με τη χρήση του εκπαιδευτικού λογισμικού (kindspiration), παρατήρηση και μελέτη οπτικών ντοκουμέντων (φωτογραφιών), μουσειακών αντικειμένων (μαρμάρينو άγαλμα κουκουβάγιας από το μουσείο της Ακρόπολης), εμπύχωση κούκλας κουκλοθεάτρου με τη μορφή κουκουβάγιας με σκοπό να γίνει ο αφηγητής που θα «ταξιδέψει» τα παιδιά στο χρόνο, δημιουργία ποιήματος και αφηγήσεων με τη μέθοδο της δημιουργικής γραφής ώστε να αποδοθεί «φωνή» και «λόγος» στην κούκλα για τις ανάγκες του προγράμματος, εικονογράφηση της επιλεγμένης αφήγησης και δημιουργία πολυτροπικού κειμένου με τη βοήθεια λογισμικού γενικής χρήσης (PowerPoint).

Στο δεύτερο μέρος του προγράμματος τα παιδιά παρατήρησαν και διερεύνησαν το αστικό τοπίο της γειτονιάς και της πόλης τους. Εντόπισαν στοιχεία από το σύγχρονο τρόπο ζωής και από την δική τους καθημερινότητα διαμέσου των εμπειριών και των αναπαραστάσεών τους. Χαρακτηριστικές δραστηριότητες αυτής της ενότητας ήταν (αναφέρονται συνοπτικά σε τίτλους): παρατήρηση αστικού τοπίου στην αυλή του σχολείου, επίσκεψη στο Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης (Λιμάνι Θεσσαλονίκης) ώστε τα παιδιά να παρακολουθήσουν ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο πλαίσιο της έκθεσης με τίτλο «Τόποι της μνήμης-Πεδία οραμάτων» (21/12/2012 έως 10/3/2013). Η έκθεση αυτή επιλέχτηκε επειδή ο θεματικός της άξονας αφορούσε την αποτύπωση του αστικού τοπίου τριών βαλκανικών πόλεων μεταξύ αυτών και της Θεσσαλονίκης (οι άλλες δύο ήταν το Βελιγράδι και η Κωνσταντινούπολη) μέσα από το βλέμμα σύγχρονων καλλιτεχνών, δίνοντας μία «οραματική» διάσταση στις σύγχρονες αστικές γειτονιές. Για την επίσκεψη αυτή σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν δραστηριότητες στο χώρο του νηπιαγωγείου με σκοπό να την προετοιμάσουν (παρατήρηση και μελέτη φωτογραφιών του χώρου του λιμανιού Θεσσαλονίκης που βρίσκεται η έκθεση, ενημέρωση για το περιεχόμενο της έκθεσης και παρατήρηση από φωτογραφίες κάποιων χαρακτηριστικών έργων), δραστηριότητες που παρακολούθησαν τα παιδιά κατά τη διάρκεια της επίσκεψης (από τις υπεύθυνες μουσειοπαιδαγωγούς, Εύη Βανιοτοπούλου και Κατερίνα Παρασκευά), δραστηριότητες μετά την επίσκεψη, όπως ζωγραφική με μαρκαδόρο, δημιουργία ομαδικού κολάζ, δημιουργία αφήγησης από τα παιδιά του νηπιαγωγείου.

Στο τρίτο μέρος του προγράμματος τα παιδιά παρατήρησαν οπτικά ντοκουμέντα (φωτογραφίες) της γειτονιάς και του δήμου τους από τις δεκαετίες του '50 και του '60 (δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα) και με τη βοήθεια μίας προσωπικής μαρτυρίας οικείου στα παιδιά

προσώπου διερεύνησαν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, των παιδιών, μισό αιώνα πριν. Συνοπτική αναφορά στις δραστηριότητες της ενότητας αυτής: παρατήρηση, μελέτη και συζήτηση φωτογραφιών με σπίτια, δρόμους, βιομηχανικά κτίρια του δήμου των Αμπελοκήπων των δεκαετιών του '50, '60 και '70, δημιουργία πρόσκλησης με σκοπό να επισκεφτούν παππούδες ή γιαγιάδες των παιδιών το χώρο του νηπιαγωγείου και να δώσουν συνέντευξη για τις εμπειρίες τους από την παιδική τους ηλικία, δημιουργία ερωτηματολογίου από τα παιδιά για την συνέντευξη, επίσκεψη ενός παππού στο νηπιαγωγείο και συνέντευξή του από τα παιδιά, καταγραφή απαντήσεων, συζήτηση και επεξεργασία απαντήσεων, δημιουργία αφήγησης από τα παιδιά με αφορμή την συνέντευξη.

Το τέταρτο μέρος αποτελεί προέκταση της προσέγγισης του τρόπου ζωής και εκπαίδευσης των παιδιών σε μακρινές χρονικές περιόδους και συγκεκριμένα στην εποχή της αρχαιότητας. Συνοπτική αναφορά στις δραστηριότητες αυτής της ενότητας: παρατήρηση φωτογραφιών, μουσειακών αντικειμένων που έχουν σχέση με την παιδική ηλικία (ένα θήλαστρο, μία πήλινη κουδουνίστρα, μία πήλινη κούκλα, αναπαράσταση σε αγγείο σκηνής από την εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα), παιδικά παιχνίδια από την αρχαιότητα (δραστηριότητα κατά την διάρκεια της οποίας τα παιδιά, αφού ενημερωθούν, παίζουν παιδικά παιχνίδια από την αρχαιότητα όπως η τυφλόμυγα και η ακινητίνδα⁴), δημιουργία αφήγησης από τα παιδιά σχετικά με την παιδική ηλικία και την εκπαίδευση στην αρχαιότητα. Στο τέλος του προγράμματος δημιουργήθηκε εφημερίδα με σκοπό την κοινοποίηση σημαντικών στοιχείων και δραστηριοτήτων στους γονείς των παιδιών. Η εφημερίδα περιείχε αφηγήσεις των παιδιών, εικονογράφηση από τα παιδιά και μία περίληψη του προγράμματος με σκοπό να ενημερωθούν οι γονείς τους.

Η επίδραση της πολυτροπικότητας των επιλεγμένων πηγών και του σύγχρονου έργου τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία.

«Η οδός» (του Ρίτσαρντ Γουίτλοκ)

Ο Ρίτσαρντ Γουίτλοκ με το έργο του «η οδός»⁵ συμμετείχε στην έκθεση «Τόποι μνήμης. Πεδία οραμάτων»⁶. Το έργο αυτό δείχνει μια

---

⁴ Παιχνίδι κατά το οποίο τα παιδιά σε ζευγάρια πιάνονται (συνήθως) με τα χέρια από τους ώμους και προσπαθούν είτε με έλξη είτε με ώθηση να μετακινήσουν καθένα τον αντίπαλό του χωρίς αυτός να αλλάξει θέση (Λάζος, 2002, σ. 143).

⁵ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος με εικόνα του έργου και πληροφορίες για αυτό:
<http://www.greekstatemuseum.com/kmst/pressroom/article/713.html> . Ανακτήθηκε 8 Φεβρουαρίου 2014 από το Διαδίκτυο.

⁶ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος με πληροφορίες για την έκθεση:
<http://www.greekstatemuseum.com/kmst/exhibitions/article/659.html> . Ανακτήθηκε 8 Φεβρουαρίου 2014 από το Διαδίκτυο.

σύγχρονη γειτονιά που μπορεί να βρίσκεται σε κάποιο σημείο της Θεσσαλονίκης και διαφορετικές δραστηριότητες, καταστάσεις που συμβαίνουν στη γειτονιά αυτή: αυτοκίνητα που διασχίζουν το δρόμο, νοικοκυρές στα μπαλκόνια των πολυκατοικιών, χαλιά απλωμένα, ρούχα κρεμασμένα σε σύρμα στο μπαλκόνι μιας πολυκατοικίας που ανεμίζουν κ.ά. Πρόκειται για εγκατάσταση, μία προβολή ταινίας τεσσάρων λεπτών από προτζέκτορα σε τοίχο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του έργου είναι η τεχνική του. Ο δημιουργός δεν έχει καταγράψει όλες τις δραστηριότητες την ίδια χρονική στιγμή. Η κίνηση των αυτοκινήτων, οι ενέργειες των γυναικών στα μπαλκόνια των σπιτιών κ.ά. είναι βιντεοσκοπημένες δραστηριότητες σε διαφορετικές χρονικές στιγμές που μονταρίστηκαν και προβάλλονται σε μία εικόνα. Αυτή η τεχνική δημιουργεί στα μάτια του θεατή «παράδοξες» εντυπώσεις, καθώς φαίνεται η κίνηση προσώπων και αντικειμένων να επαναλαμβάνεται κυκλικά (τα αυτοκίνητα να φτάνουν στον προορισμό τους αλλά τα ίδια να κάνουν ξανά και ξανά την ίδια πορεία, τα πρόσωπα του έργου το ίδιο, ακόμη και οι κινήσεις των αντικειμένων που ανεμίζουν, όπως τα χαλιά, να είναι επαναλαμβανόμενες). Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι δεν υπήρχε ήχος στο βίντεο.

Τα ιδιαίτερα στοιχεία του έργου με πολυτροπικό χαρακτήρα, όπως η κινούμενη εικόνα και η εγκατάσταση (προβολή βίντεο σε τοίχο), ενσωματώθηκαν με πολύ δημιουργικό τρόπο στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του μουσείου. Εξηγήθηκε στα παιδιά πώς λειτουργεί η εγκατάσταση και στη συνέχεια έπαιξαν με το φως της προβολής στον τοίχο. Σε επόμενη δραστηριότητα φωτογραφήθηκαν τα παιδιά σε διάφορες στάσεις (σαν τον «σούπερμαν» που πετάει, σαν ένα πουλί που πετάει), εκτυπώθηκαν οι φωτογραφίες, κόπηκαν ανάλογα και επικολλήθηκαν στον τοίχο πάνω στην προβολή. Το αποτέλεσμα ήταν θεαματικό: πάνω στα μπαλκόνια των πολυκατοικιών του έργου τα παιδιά έβλεπαν τον εαυτό τους να πετάει, να χορεύει, ανάλογα με τις στάσεις που είχαν αποτυπωθεί στις φωτογραφίες. Στη συνέχεια τα παιδιά ζωγράφισαν με μαρκαδόρους άλλα αντικείμενα ή ζώα, πουλιά κ.ά. και επικολλήθηκαν και αυτά στην εγκατάσταση. Με τον τρόπο αυτό υπήρχε άμεση εικαστική παρέμβαση των ίδιων των παιδιών στο έργο. Σε δραστηριότητα που εφαρμόστηκε στο νηπιαγωγείο μετά την επίσκεψη, τα παιδιά δημιούργησαν ομαδικό κολάζ με αφορμή την εμπειρία τους από την εγκατάσταση και το ειδικό παιδαγωγικό πρόγραμμα του μουσείου καθώς και μία αφήγηση με τη μέθοδο της δημιουργικής γραφής (το ένα μετά το άλλο συμπλήρωνε την ιστορία).

Η εγκατάσταση αυτή κινητοποίησε το ενδιαφέρον των παιδιών και έδωσε πολλές ευκαιρίες για την ενεργητική τους συμμετοχή στις σχετικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Το θέμα του έργου ήταν οικείο στα παιδιά. Η αναπαράσταση των πολυκατοικιών και του δρόμου θύμιζε τη δική τους γειτονιά, όπως τη ζούνε καθημερινά. Η κίνηση της εικόνας προσέλκυσε το ενδιαφέρον τους. Αντιλήφθηκαν την επανάληψη σε κάποιες σκηνές που αναπαριστούσε το έργο, όπως μία γυναίκα που περπατούσε στο μπαλκόνι καθαρίζοντάς το, δραστηριότητα που επαναλαμβανόταν κυκλικά, γεγονός που δεν προκάλεσε κάποια απορία ή αμηχανία στα παιδιά, καθώς πολλές καθημερινές δραστηριότητες τις επαναλαμβάνουμε για να τις κάνουμε καλά και να τις ολοκληρώσουμε. Επίσης, αντιλήφθηκαν τον τρόπο που λειτουργούσε η εγκατάσταση (την προβολή από τον προτζέκτορα) και τους έδωσε μεγάλη χαρά και ευχαρίστηση το παιχνίδι με το φως, η φωτογράφησή τους και η εικαστική παρέμβαση στο έργο με τις δικές τους φωτογραφίες και τις δικές τους ζωγραφιές. Ο ενθουσιασμός των παιδιών φάνηκε και στις δραστηριότητες που έγιναν μετά την επίσκεψη στην αίθουσα του νηπιαγωγείου κατά τη διάρκεια των οποίων τα παιδιά εκφράστηκαν δημιουργικά, αποτυπώνοντας το προσωπικό τους στίγμα και τις ιδέες και αναπαραστάσεις τους στο κολάζ και στην αφήγηση (ομαδικές δραστηριότητες).

Σε σχέση με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα τα παιδιά εμπλούτισαν τις εμπειρίες, τις ιδέες και τις αναπαραστάσεις τους σχετικά με σύγχρονα αστικά τοπία, όπως είναι μια γειτονιά σαν τη δική τους. Διέκριναν χαρακτηριστικά στοιχεία του αστικού τοπίου και των καθημερινών ανθρώπινων δραστηριοτήτων όπως οι πολυκατοικίες, οι δρόμοι, τα φανάρια, τα αυτοκίνητα, οι καθημερινές εργασίες (τίναγμα χαλιών, πλύσιμο ρούχων, καθάρισμα σπιτιού κ.ά.). Οι σκηνές αυτές είναι οικείες στα παιδιά οπότε, έχουν, ήδη, σχηματισμένες στη σκέψη τους αρκετές σχετικές αναπαραστάσεις. Το έργο αυτό, όμως, και η εκπαιδευτική (μουσειοπαιδαγωγική) αξιοποίησή του έδωσαν νέες ευκαιρίες και εμπειρίες μάθησης. Η κινούμενη εικόνα, τα παιχνίδια με το φως, η προσωπική εικαστική παρέμβαση στο έργο εμπλούτισαν τις ιδέες των παιδιών σχετικά με το αστικό τοπίο που αντικρίζουν καθημερινά και προσέθεσαν σ' αυτό δημιουργικά στοιχεία. Η φαντασία και η αυθόρμητη έκφραση στις εικαστικές δραστηριότητες και στις αφηγήσεις απέδωσαν μία «οραματική διάσταση» στο αστικό τοπίο. Τα παιδιά στην αφήγηση που δημιούργησαν μετά την επίσκεψή τους στην έκθεση ανέφεραν το παιχνίδι μέσα στα δωμάτια των πολυκατοικιών με συγκεκριμένα αγαπημένα αντικείμενα (αυτοκινητάκια, τουβλάκια), το συμβολικό παιχνίδι (anéφεραν ότι στα δωμάτιά τους παίζουν διάφορους αγαπημένους ήρωες), άλλες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου

(ζωγραφίζουν, διαβάζουν ιστορίες κ.ά). Επίσης, ανέφεραν ότι στις πόλεις το παιχνίδι σε εξωτερικούς χώρους γίνεται σε πάρκα και σε παιδικές χαρές, ανέφεραν σύγχρονες συσκευές τεχνολογίας που χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή για παιχνίδι ή για χαλάρωση (τηλεόραση, ραδιόφωνο, βίντεο, play station, ηλεκτρονικούς υπολογιστές). Με τον τρόπο αυτό διερεύνησαν χαρακτηριστικά στοιχεία της εποχής τους, της γειτονιάς τους και της παιδικής τους ηλικίας, καταστάσεις τις οποίες ζουν καθημερινά μαζί με τους οικείους τους. Το έργο του Ρίτσαρντ Γουίτλοκ έδωσε στα παιδιά του νηπιαγωγείου πολλές ευκαιρίες για να προσθέσουν σ' αυτές τις καθημερινές δραστηριότητες νέες δημιουργικές διαστάσεις και ενεργοποίησε τη φαντασία και το ενδιαφέρον τους για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ώστε να εκφράσουν τις ιδέες και τις αναπαραστάσεις τους για τη δική τους παιδική ηλικία. Χαρακτηριστική φράση με την οποία κλείνουν την αφήγησή τους για το έργο είναι: «Τα παιδάκια έχουν μεγάλη φαντασία και μεγάλα όνειρα και έχουν τόσο πολύ μεγάλα όνειρα που μπορούν να πετάξουν, να βγουν από τις πολυκατοικίες στον ουρανό και να ζήσουν αυτά καλά κι εμείς καλύτερα».

Συνέντευξη οικείου στα παιδιά προσώπου (ο παππούς ενός παιδιού).

Με τη δράση αυτή δίνεται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ένας ιστορικός προσανατολισμός με σκοπό την εξοικείωση των παιδιών με την έννοια του παρελθόντος, της ομοιότητας και της διαφοράς, της συνέχειας και της αλλαγής στο χρόνο. Η σχέση της δράσης αυτής με την εισαγωγή των μικρών παιδιών στην ιστορική εκπαίδευση τεκμηριώνεται από δύο χαρακτηριστικά στοιχεία της: α) η επαφή των μικρών παιδιών με ένα οικείο τους πρόσωπο που ανήκει στην τρίτη προηγούμενη γενιά είναι ένας από τους πολλούς τρόπους προσέγγισης της έννοιας του ιστορικού χρόνου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Wilschut, 2010, σ. 9, 10), β) οι προσωπικές μαρτυρίες αποτελούν ένα σημαντικό είδος ιστορικών πηγών (Ρεπούση, 2004, 324) που αξιοποιούνται στη σύγχρονη ιστοριογραφία, στη διδακτική της ιστορίας και στην ιστορική εκπαίδευση. Με τη δράση αυτή τα παιδιά ήρθαν σε επαφή με μια άλλη εποχή (περίπου πενήντα χρόνια πριν, με το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα) και με την παιδική ηλικία όπως την έχει βιώσει ένα οικείο πρόσωπο (καθημερινός τρόπος ζωής, εκπαίδευση, παιχνίδια, οι γειτονιές εκείνης της εποχής και χαρακτηριστικά τους στοιχεία όπως τα σπίτια, οι δρόμοι, τα μέσα μεταφοράς, η έλλειψη τεχνολογίας κ.ά.).

Ο πολυτροπικός χαρακτήρας της προσωπικής μαρτυρίας αφορά τις εικόνες που συσχετίζονται μ' αυτήν (συνδυασμός της συνέντευξης με

οπτικές πηγές, καταγραφή σε λίστες ερωτήσεων και απαντήσεων) αλλά και τη φυσική παρουσία του προσώπου (τόνος φωνής, στάση σώματος, χειρονομίες και εκφράσεις προσώπου).

Οι ερωτήσεις που έκαναν τα παιδιά στον παππού που επισκέφτηκε το νηπιαγωγείο ήταν: «Πώς ήταν τα σπίτια όταν ήσουν μικρό παιδί;», «Πώς ήταν το σχολείο;», «Πώς πήγαινες σχολείο;», «Τι παιχνίδια παίζατε;», «Πώς ήταν τα παιχνίδια σας;», «Είχατε φίλους;», «Πηγαίνατε πολλές βόλτες;», «Πώς ήταν οι βάρκες όταν ήσασταν μικρός;», «Είχατε play station όταν ήσασταν μικρά παιδιά;», «Τι τρώγατε;», «Πώς ήταν ο κόσμος σας;», «Πώς ήταν οι δρόμοι σας;», «Πώς ήταν τα πάρκα; Είχατε παιδικές χαρές;», «Τι ρούχα φορούσατε;», «Πώς ήταν η αυλή σας;», «Τι ντυνόσασταν στα καρναβάλια;», «Είχατε τηλεόραση;», «Πώς ήταν τα βιβλία σας, οι τσάντες, τα τετράδιά σας;», «Πήγαιναν τα παιδιά μπαλέτο;», «Πώς ήταν τα μαγαζιά σας;». Οι απαντήσεις που έδωσε ο παππούς (συνοπτικά): «Τα σπίτια ήταν παλιά και τα έφτιαχναν με πλινθιά», «Στο σχολείο είχανε μία μεγάλη αυλή. Ο δάσκαλος κρατούσε ένα ξύλο. Όποιος δεν καθότανε καλά με το ξύλο ο δάσκαλος του έδινε μία στη μία παλάμη και μία στη άλλη», «(Στο σχολείο πήγαινα) ...με γαϊδουράκι», «(Τα παιχνίδια μας ήταν)... μπάλα, τζαμί», «Έφτιαχναν την μπάλα με τρίχωμα ζώων», «Είχαμε πολλούς φίλους», «Δεν πηγαίναμε πολλές βόλτες», «Δεν είχαμε play-station», «Πηγαίναμε στο συσσίτιο. Τρώγαμε ψωμί που φτιάχναμε μόνοι μας και τρώγαμε τυρί και φασόλια, φακές», «Ο κόσμος ήταν φτωχός και δύσκολος», «Οι δρόμοι δεν είχαν αυτοκίνητα», «Δεν είχαν παιδικές χαρές», «Δεν είχαν πολλά ρούχα», «Η αυλή μας ήταν γεμάτη εμπόδια», «Στα καρναβάλια ντυνόμασταν μουτζούρηδες», «Δεν είχαμε τηλεόραση», «Είχαμε τσάντα, τετράδια, βιβλία», «Τα παιδιά δεν πήγαιναν μπαλέτο», «Δεν είχαμε πολλά μαγαζιά μόνο ένα παντοπωλείο».

Τόσο οι ερωτήσεις των παιδιών, όσο και οι απαντήσεις του παππού παρατέθηκαν για να γίνει φανερός ο προβληματισμός των παιδιών σχετικά με την παιδική ηλικία στην εποχή του παππού και ο τρόπος προσέγγισης του παρελθόντος διαμέσου της συνέντευξης. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά αναρωτήθηκαν για στοιχεία της καθημερινής ζωής και της παιδικής ηλικίας όπως οι κατοικίες, τα παιχνίδια, το σχολείο, η διατροφή, η τεχνολογία. Από τις απαντήσεις που έδωσε ο παππούς σκιαγραφείται η μεταπολεμική εποχή (δρόμοι χωρίς αυτοκίνητα, δασκαλοκεντρική-αυταρχική εκπαίδευση, πλινθίνα σπίτια, συσσίτια). Σχηματίζεται η εικόνα μιας παιδικής ηλικίας διαφορετικής από αυτήν που βιώνουν τα παιδιά του νηπιαγωγείου μέσα από τη μνήμη ενός οικείου και αγαπημένου προσώπου και διαμέσου της αλληλεπίδρασης που έχουν μ' αυτό.

Σε επόμενες δραστηριότητες τα παιδιά έκαναν συγκρίσεις ανάμεσα στον δικό τους τρόπο ζωής με τον αντίστοιχο στην εποχή του παππού και της γιαγιάς, εντόπισαν τις ομοιότητες και τις διαφορές, τη συνέχεια και την αλλαγή στο χρόνο. Δημιούργησαν μία δική τους αφήγηση⁷ στην οποία εκφράζουν τις ιδέες και τις νοητικές τους αναπαραστάσεις για τις έννοιες της αλλαγής και της συνέχειας, της ομοιότητας και της διαφοράς ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν.

Τα στοιχεία πολυτροπικότητας που συνδυάστηκαν με τη συγκεκριμένη δράση ενεργοποίησαν το ενδιαφέρον και τη συμμετοχή των παιδιών στο πρόγραμμα, προσέφεραν βιωματικές εμπειρίες στα παιδιά (η ανθρώπινη επαφή με τον παππού και η διαδικασία της συνέντευξης), όπως, επίσης, και θετικά συναισθήματα (χαράς, ικανοποίησης, οικειότητας). Τέτοια στοιχεία ήταν: τα οπτικά ντοκουμέντα-φωτογραφίες με τα οποία ήρθαν σε επαφή ώστε να κατανοήσουν κάποια στοιχεία της συνέντευξης (φωτογραφίες πλίθινων σπιτιών, φωτογραφίες σχολικών κτιρίων και αιθουσών από εκείνη την εποχή, φωτογραφίες δρόμων κ.ά.) καθώς και η φυσική παρουσία του παππού ο οποίος μετέφερε με ευγένεια και καλοσύνη τις προσωπικές του εμπειρίες από την παιδική του ηλικία και τον τρόπο ζωής των παιδιών στις γειτονιές εκείνης της εποχής.

Αναπαράσταση μιας σκηνής από την εκπαίδευση στην αρχαιότητα.

Μία από τις προεκτάσεις που δόθηκε στο πρόγραμμα αφορούσε την καθημερινή ζωή και την εκπαίδευση των παιδιών σε πιο μακρινές εποχές και συγκεκριμένα στην εποχή της αρχαιότητας. Με αυτή την ενότητα των δραστηριοτήτων, όπως και με την προηγούμενη, δίνεται ιστορικός προσανατολισμός στο πρόγραμμα. Τα νέα στοιχεία και δεδομένα που εμπλουτίζουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα φέρνουν τα παιδιά σε επαφή με το μακρινό παρελθόν καθώς και με τις έννοιες της ομοιότητας και της διαφοράς, της συνέχειας και της αλλαγής εμβαθύνοντας στο ιστορικό παρελθόν.

---

⁷ «Η ιστορία της Μικροπίας»: Μια φορά κι έναν καιρό, δηλαδή όταν ο παππούς και η γιαγιά ήταν μικρά παιδιά υπήρχε ή Μικροπία. Στη Μικροπία τα σπιτάκια ήταν μικρά. Είχε μικρούς δρόμους με χώμα και πέτρες. Δεν είχε καλώδια, δεν είχε ρεύμα. Μπροστά στις πόρτες του σπιτιού υπήρχε λάσπη. Τα τούβλα των σπιτιών ήταν με λάσπη. Στους δρόμους δεν είχαν αυτοκίνητα και φανάρια. Δεν είχαν μαγαζιά, είχαν μόνο ένα για γάλα, ψωμί. Τα παιδάκια της Μικροπίας πήγαιναν σχολείο, το σχολείο τους ήταν μικρό και είχαν τετράδια, τσάντες και βιβλία. Ο δάσκαλος είχε μία βέργα κι όταν δεν κάθονταν τα παιδιά καλά τους έδινε μία στη μία παλάμη και μία στην άλλη. Τα παιδιά της Μικροπίας είχαν κάτι μπάλες που τις έφτιαχναν με τρίχωμα ζώων. Παίζανε με τουβλάκια τζαμί. Δεν είχαν στολές για τα καρναβάλια. Ντύνονταν Μουτζούρηδες, δηλαδή μουντζούρωναν τα μάγουλά τους με κάρβουνο και έβαζαν το πουκάμισό τους ανάποδα. Δεν είχαν τηλεόραση, ραδιόφωνο, τηλέφωνο, κομπιούτερ. Δεν είχαν play-station. Δεν πήγαιναν στο μπαλέτο. Έτρωγαν ψωμί, γάλα, φασόλια. Μερικές φορές δεν είχαν φαγητό στο σπίτι και πήγαιναν να φάνε στο συσσίτιο. Είχαν, όμως, πολλούς φίλους. Αντί για αυτοκίνητα είχαν γαϊδουράκια. Δεν είχαν πάρκα ούτε έπαιζαν σε παιδότοπους, δεν πήγαιναν πολλές βόλτες. Τα παιδιά της Μικροπίας είχαν μεγάλη φαντασία και μεγάλα όνειρα, δηλαδή ονειρεύονταν να έχουν ό,τι έχουν τα σημερινά παιδιά της Μεγαλοπίας. Και ζήσαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα».

Στην παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε σε μία πηγή που μεταποιείται σε οπτικό ντοκουμέντο (φωτογραφία) για τις ανάγκες της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Πρόκειται για αναπαράσταση σκηνης από σχολείο, το μάθημα του αυλού και της γραφής, που βρίσκεται σε κύλικα που χρονολογείται το 480 π. Χ.⁸. Στην αναπαράσταση αυτή, εκτός των άλλων, φαίνεται ο καθισμένος «γραμματιστής» που διδάσκει γραφή σε πινακίδα, το παιδί απέναντί του όρθιο και πίσω από το παιδί ένας άντρας καθισμένος και αυτός με μια μεγάλη βέργα στο χέρι του (θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο άντρας αυτός είναι ο «παιδαγωγός», υπεύθυνος για την διαπαιδαγώγηση των νεαρών αγοριών στην αρχαία Ελλάδα και ότι η βέργα που κρατά στο χέρι του, ίσως, απεικονίζει στο αγγείο τις μεθόδους τιμωρίας ή χειραγώγησης των νεαρών αγοριών εκείνης της εποχής).

Τα ίχνη που οι ανθρώπινες δραστηριότητες άφησαν στο χρόνο αποτελούν τις πηγές τις οποίες διερευνούν, μελετούν και ερμηνεύουν οι ιστορικοί και αποδίδουν αφηγήσεις για το παρελθόν αναδεικνύοντας τις διαφορετικές εκδοχές του. Οι πηγές είναι, επίσης, ένας από τους τρόπους προσέγγισης του ιστορικού χρόνου στη διδακτική της ιστορίας και στην ιστορική εκπαίδευση. Τα οπτικά ντοκουμέντα-φωτογραφίες είναι πηγές που χρησιμοποιούνται αρκετά συχνά στη διδακτική πράξη τόσο στο νηπιαγωγείο όσο και στο δημοτικό σχολείο. Στα σχολικά εγχειρίδια για την ιστορία, συνήθως, συνοδεύουν το κείμενο και άλλοτε έχουν λειτουργική σχέση με το κείμενο (ερμηνεύουν ή εμπλουτίζουν το περιεχόμενό του) άλλοτε έχουν απλώς διακοσμητικό χαρακτήρα.

Στη δική μας περίπτωση, δηλαδή στην προσχολική εκπαίδευση, τα παιδιά δεν κατέχουν τον γραπτό κώδικα, οπότε τα οπτικά ντοκουμέντα μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες ώστε τα μικρά παιδιά να δημιουργήσουν τις δικές τους αφηγήσεις για το παρελθόν. Ο πολυτροπικός χαρακτήρας αυτών των πηγών αφορά τη λειτουργική ενσωμάτωση της εικόνας-φωτογραφίας στη διδακτική πράξη.

Οι πληροφορίες που παίρνουν τα παιδιά από την αναπαράσταση για την εκπαίδευση στην εποχή της αρχαιότητας αφορούν τη στάση του σώματος των προσώπων (ο γραμματιστής και ο παιδαγωγός κάθονται, ο παιδαγωγός στρέφει το βλέμμα του πάνω στο παιδί, το παιδί έχει μετωπική στάση σε σχέση με τον γραμματιστή-«από στήθους διδασκαλία»), τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνται (γραφίδα, πινακίδα, η βέργα που κρατά ο «παιδαγωγός» σε περίπτωση που χρειαστεί να τιμωρήσει το παιδί), τα ενδυματολογικά χαρακτηριστικά στοιχεία των προσώπων.

---

⁸ Ηλεκτρονική πηγή: <http://www.ime.gr/imeakia/teuxoi/issue01/webpages/page2a.html> . Ανακτήθηκε 8 Φεβρουαρίου 2014 από το Διαδίκτυο.

Η διερεύνηση της πηγής από τα παιδιά έγινε με την εξής μεθοδολογία: τα παιδιά παρατηρούν την εικόνα, διατυπώνουν ερωτήσεις ώστε να διευκρινιστούν απορίες τους, εξηγούνται οι απορίες από τη νηπιαγωγό και στη συνέχεια παρατηρούν στοιχεία της εικόνας και περιγράφουν αυτό που βλέπουν (Veccia, 2004, σ. 65). Η αναπαράσταση ενεργοποίησε την περιέργεια των παιδιών του νηπιαγωγείου για την εκπαίδευση στην εποχή της αρχαιότητας με αποτέλεσμα μετά τη μελέτη της πηγής και τις ανάλογες πληροφορίες και εξηγήσεις που δόθηκαν, να αναφέρουν σε δική τους αφήγηση για την παιδική ηλικία στην αρχαιότητα ότι τα παιδιά εκείνη την εποχή έκαναν μάθημα στο σπίτι, είχαν δασκάλους τον κιθαριστή που τους μάθαινε μουσική, τον γυμναστή, τον γραμματιστή που τους μάθαινε να γράφουν και να διαβάζουν, είχαν τον παιδαγωγό που κρατούσε μια μαγκούρα και όταν το παιδί δεν πρόσεχε τον δάσκαλο το μάλωνε. Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά του νηπιαγωγείου κατάφεραν να εκφράσουν τις ιδέες, τις πληροφορίες και τις γνώσεις που απέκτησαν για σημαντικά στοιχεία της παιδικής ηλικίας στην αρχαιότητα, όπως η εκπαίδευση.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη θεωρήσαμε ότι η πολυτροπικότητα είναι ένα πολύτιμο εργαλείο στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική στο νηπιαγωγείο. Τα παιδιά που παρακολουθούν αυτή τη βαθμίδα της εκπαίδευσης δεν μπορούν να αποκωδικοποιήσουν πλήρως το γραπτό λόγο, ώστε να αντιληφθούν τα νοήματά του. Έτσι, υλικά και μέσα με πολυτροπικό χαρακτήρα, όταν ενσωματώνονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, προσθέτουν δυνατότητες μεταβίβασης νοημάτων και εννοιών στα παιδιά.

Εξειδικεύοντας αυτή τη γενική θέση παρουσιάσαμε και μελετήσαμε δύο πηγές (προφορική μαρτυρία, ένα οπτικό ντοκουμέντο) και ένα σύγχρονο έργο τέχνης (εγκατάσταση, κινούμενη εικόνα) με σκοπό να μελετήσουμε χαρακτηριστικά στοιχεία πολυτροπικότητας που διευκολύνουν τη μεταβίβαση στο μακρινό παρελθόν. Τα συμπεράσματα μας, στο σημείο αυτό της μελέτης, θα διατυπωθούν σε σχέση με τα δύο ερωτήματα που θέσαμε στην ενότητα «μορφολογικά χαρακτηριστικά των πηγών, βασικά ερωτήματα», δηλαδή με δύο κεντρικούς άξονες ενσωμάτωσης των πηγών στο πολιτιστικό πρόγραμμα: το καθεστώς χρήσης τους και τα στοιχεία που διευκολύνουν τη γνωριμία των παιδιών νηπιαγωγείου με την καθημερινή ζωή παιδιών σε άλλες εποχές.

Σε σχέση με τον πρώτο άξονα, δηλαδή το καθεστώς χρήσης των πηγών μας ενδιαφέρει να αναδείξουμε εκείνα τα στοιχεία που

αναπτύσσουν τη λειτουργική σχέση των πηγών με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Το σύγχρονο έργο τέχνης «η οδός» προσφέρει πολλά τέτοια στοιχεία: η εγκατάσταση, η κινούμενη εικόνα, η δυνατότητα εικαστικής παρέμβασης στο έργο από τα ίδια τα παιδιά είναι στοιχεία πολυτροπικότητας με τα οποία αλληλεπιδρούν τα παιδιά. Η σχέση τους με το έργο γίνεται βιωματική, αφού βλέπουν τον εαυτό τους (σε φωτογραφίες) και τα έργα τους (ζωγραφίες) πάνω στο έργο. Εμπλουτίζουν τις ιδέες, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους σε σχέση με ένα γνωστό θέμα όπως η γειτονιά τους και έτσι εκφράζουν τις αναπαραστάσεις τους σε επόμενες δραστηριότητες (εικαστικές όπως κολάζ, γλώσσας όπως δημιουργία αφήγησης) συμμετέχοντας στην πορεία και την εξέλιξη του πολιτιστικού προγράμματος.

Η προφορική μαρτυρία προσφέρει τη δυνατότητα της φυσικής παρουσίας του οικείου στα παιδιά προσώπου και την άμεση επαφή μαζί του. Οι χειρονομίες, οι εκφράσεις του προσώπου, τα συναισθήματα και η ανταλλαγή τους, η συζήτηση, είναι στοιχεία βιωματικής και διαπροσωπικής σχέσης κάθε ένα από τα οποία έχει το δικό του ξεχωριστό νόημα και χαρακτήρα. Επίσης, η μεθοδολογία της συνέντευξης κατά την οποία τα παιδιά διατυπώνουν ερωτήματα, ακούνε τις απαντήσεις και τις συζητούν, ώστε να οδηγηθούν σε συμπεράσματα, αναπτύσσει μεταγνωστικές δεξιότητες (Μπότσας, 2007, σ. 39) στη σκέψη των παιδιών (όπως σταδιακή διαδικασία πρόσληψης και επεξεργασίας της άποψης του άλλου διαμέσου της διατύπωσης ερωτήσεων, της ενεργητικής ακρόασης και της συζήτησης των απαντήσεων).

Το οπτικό ντοκουμέντο (η φωτογραφία αναπαράστασης από αρχαίο αγγείο) είναι ένα συνηθισμένο εποπτικό μέσο στο νηπιαγωγείο. Χαρακτηριστικό στοιχείο πολυτροπικότητας στην περίπτωση αυτή είναι η ακίνητη εικόνα. Ενδιαφέρον στην πηγή αυτή παρουσιάζουν οι πληροφορίες που μπορούν να αντλήσουν τα παιδιά από την παρατήρηση και διερεύνηση της εικόνας, διατυπώνοντας ερωτήσεις γι' αυτήν και εκφράζοντας τις δικές τους ιδέες. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν την εποχή (αρχαιότητα, έννοια οργανωτικού χαρακτήρα, Ρεπούση, 2004, σ. 354), την παιδική ηλικία και την εκπαίδευση. Μετά από παρατήρηση και συζήτηση της αναπαράστασης, τα παιδιά μπορούν να κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές (τη δική τους, του παππού και της γιαγιάς, την εποχή της αρχαιότητας) να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές, τη συνέχεια και την αλλαγή στο χρόνο.

Η παρατήρηση, η διερεύνηση, η συζήτηση και η συγκριτική προσέγγιση των πληροφοριών και γνώσεων που δίνουν οι συγκεκριμένες πηγές είναι στοιχεία που διευκολύνουν το γενικό σκοπό του

εκπαιδευτικού προγράμματος, δηλαδή τη γνωριμία των παιδιών νηπιαγωγείου με την καθημερινή ζωή παιδιών σε άλλες εποχές. Αυτός ο γενικός σκοπός διαμορφώνει τον δεύτερο άξονα ενσωμάτωσης των πηγών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Μάλιστα, οι πληροφορίες που δίνονται είναι τόσες πολλές (εκπαίδευση, παιδική ηλικία και χαρακτηριστικά της στοιχεία, παιδικά παιχνίδια, καθημερινή ζωή) που υπάρχει κίνδυνος να χαθούμε μέσα σ' αυτές. Στο πολιτιστικό πρόγραμμα που παρουσιάστηκε στη μελέτη αυτή μία από τις σημαντικές έννοιες οργάνωσης της πορείας των δραστηριοτήτων ήταν η έννοια του ιστορικού χρόνου (η έννοια του χρόνου, γενικά, αναφέρεται στο αναλυτικό πρόγραμμα για το νηπιαγωγείο ως μία από τις θεμελιώδεις έννοιες με τις οποίες οργανώνουμε τις δραστηριότητες, ΦΕΚ 304/13-03-03 τ. Β', σ. 4311). Η έννοια του ιστορικού χρόνου προσεγγίστηκε με τη βοήθεια των δύο πηγών (προφορική μαρτυρία, οπτικό ντοκουμέντο), ενώ το σύγχρονο έργο τέχνης εντάχθηκε στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για να μεταφέρει νοήματα και στοιχεία της σύγχρονης εποχής, ώστε να είναι εφικτή η σύγκριση ανάμεσα στις εποχές και να υπάρχει ένα έργο τέχνης που να μπορεί να αντιπροσωπεύσει τον τρόπο ζωής των παιδιών στις σύγχρονες πόλεις. Με τη βοήθεια των πηγών και του σύγχρονου έργου τέχνης τα παιδιά απέδωσαν γενικές εκφράσεις για το χρόνο (τα αρχαία χρόνια, τα χρόνια του παππού και της γιαγιάς, τα δικά μας χρόνια), εντόπισαν ομοιότητες στην καθημερινή ζωή (τα παιδιά πήγαιναν σχολείο, έπαιζαν σε όλες τις εποχές) αλλά και διαφορές (δεν υπήρχε τεχνολογική εξέλιξη σε άλλες εποχές, υπήρχαν διαφορετικές συμπεριφορές όπως ο αυστηρός δάσκαλος με τη βέργα κ.ά.).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ο πολυτροπικός χαρακτήρας των υλικών και μέσων που αξιοποιούμε για διδακτική χρήση ενεργοποιεί τα ενδιαφέροντα των παιδιών, εμπλουτίζει τις ιδέες, τη δημιουργική τους φαντασία και τις αναπαραστάσεις τους, τα εμπλέκει βιωματικά με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Στην περίπτωση που προσεγγίζουμε το μακρινό παρελθόν ο πολυτροπικός χαρακτήρας των πηγών διαμορφώνει άξονες προσέγγισης εννοιών (ιστορικό παρελθόν, ιστορικός χρόνος). Οι άξονες αυτοί διαμορφώνουν έναν από τους τρόπους εισαγωγής των παιδιών νηπιαγωγείου στο ιστορικό παρελθόν και στην ιστορική εκπαίδευση.

Στο πλαίσιο μιας αναστοχαστικής διαδικασίας σχετικά με τους τρόπους προσέγγισης της παιδικής ηλικίας τώρα και στο παρελθόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι παλαιότερα και γνωστά εποπτικά μέσα όπως είναι οι φωτογραφίες σε συνδυασμό με σύγχρονα μέσα (κινούμενη εικόνα κ.ά.) ή με τη φυσική παρουσία προσώπων στο χώρο του νηπιαγωγείου διευκολύνουν τη μετάβαση στο μακρινό παρελθόν και

δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εισαγωγή των παιδιών στην ιστορική εκπαίδευση. Ο πολυτροπικός χαρακτήρας των πηγών και άλλων εποπτικών μέσων που συνδυάζονται μ' αυτές εξελίσσει την εκπαιδευτική διαδικασία, διευκολύνει την επίτευξη γενικών στόχων και σκοπών του εκπαιδευτικού προγράμματος, εμπλουτίζει τις ιδέες και τις αναπαραστάσεις των παιδιών.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι για την αξιοποίηση του πολυτροπικού χαρακτήρα των πηγών και του σύγχρονου έργου τέχνης συνεργάστηκαν άτομα και φορείς ώστε να μεταδώσουν νοήματα στα παιδιά: το Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης με το νηπιαγωγείο, οι μουσειοπαιδαγωγοί μεταξύ τους, με τη νηπιαγωγό και με τα παιδιά, ο παππούς που επισκέφτηκε το νηπιαγωγείο με τη νηπιαγωγό και με τα παιδιά, η υπεύθυνη Πολιτιστικών Θεμάτων της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Θεσσαλονίκης Βιργινία Αρβανιτίδου με τις μουσειοπαιδαγωγούς και τη νηπιαγωγό. Οι διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν διαμόρφωσαν ένα παιδαγωγικό κλίμα χαράς, ενθουσιασμού και δημιουργίας και εμπλούτισαν τις βιωματικές αναπαραστάσεις των παιδιών.

Βιβλιογραφία

Burke, P. (2004). *Overture: the New History, its Past and its Future*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press

Γρόσδος, Σ. (2008). *Οπτικός γραμματισμός και πολυτροπικότητα. Ο ρόλος των εικόνων στη γλωσσική διδασκαλία στο Βιβλίο Γλώσσας της Β' Δημοτικού*. Θεσσαλονίκη: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης ΑΠΘ: Μεταπτυχιακή εργασία.

Cohen, L., & Manion, L., & Morrison, K. C. (2007). *Research Methods in Education*. New York: Routledge.

Cooper, H. (2002). *History in the Early Years*. London: Routledge.

Δαφέρμου, Χ. (2007). «Η Προώθηση του Γραμματισμού των Μικρών Παιδιών». Στο Ματσαγγούρας, Η. (Επιμ). *Σχολικός Εγγραμματισμός*. (σ. 515-519). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Ferro, M. (2001). *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*. Μτφ. Μαρκέτου, Π. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Jewitt, C. (2008). «Multimodality and Literacy in School Classrooms». *Review of Research in Education*, Vol. 32, pp 241-267. Retrieved February 22, 2014 from the World Wide Web:

<http://rre.sagepub.com/cgi/content/full/32/1/241>

Himmerlfarb, G. (1989). «Some Reflections on the New History». *The American Historical Review*, Vol. 94, no 3, pp. 661-670.

Huber, M. (2005). *Situation-problèmes pour enseigner l'espace et le temps au cycle 2*. Paris: HACHETTE LIVRE.

Kieran, E. (1982). «Teaching History to Young Children». *The Phi Delta Kappan*, Vol. 63, no 7, pp 439-441.

Λάζος, Χ. (2002). *Παίζοντας στο χρόνο*. Αθήνα: Αίολος.

Ματσαγγούρας, Η. (2007). «Σχολικός Εγγραμματισμός: Έννοια, Σπουδαιότητα και Προσεγγίσεις». Στο Ματσαγγούρας, Η. (Επιμ.). *Σχολικός Εγγραμματισμός*. (σ. 17-67). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

McLaughlin, K.L. (1988). «Approaches to the teaching of history in the early years: An assessment of developing historical awareness and skills in 6 and 7 year old children». *Early years*, Vol. 8, no 2, pp. 17-35.

Μπότσας, Γ. (2007). *Μεταγνωστικές διεργασίες στην αναγνωστική κατανόηση παιδιών με και χωρίς αναγνωστικές δυσκολίες: «Μεταγινώσκειν», Κίνητρα και Συναισθήματα που Εμπλέκονται*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής. Διδακτορική Διατριβή.

O' Harra, L. & O' Harra, M. (2001). *Teaching History 3-11*. New York: Continuum.

Πλειός, Γ. (2005). *Πολιτισμός της Εικόνας και Εκπαίδευση. Ο Ρόλος της Εικονικής Ιδεολογίας*. Αθήνα: ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ.

Ρεπούση, Μ. (2000). «Τοπικές Ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 112, σ. 97-106.

Ρεπούση, Μ. (2004). *Μαθήματα ιστορίας. Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Σακκής, Δ., Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί Τόποι και Περιβάλλον. Διδακτικές Προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Σκούρος, Τ. (1991). *Η νέα ιστορία. Η σύγχρονη αντίληψη για τη διδασκαλία της ιστορίας με τη χρήση των πηγών*. Λεμεσός: Ιδιωτική Έκδοση.

Τζιβάς, Α. (2011). *Διδακτικές Διαδρομές της Ψηφιακής Ιστορίας στο Σχολείο*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.

Veccia, S. (2004). *Uncovering our History. Teaching with Primary Sources*. Chicago: American Library Association.

Wilschut, A. (2010). *A forgotten key Concept? Time in Teaching and Learning History*. Amsterdam: Paper presented at the 21st International Congress of Historical Science.

ΦΕΚ 304/13-03-03 τ. Β΄

Χατζησαββίδης, Σ. (2002). *Η γλωσσική αγωγή στο νηπιαγωγείο. Δραστηριότητες για την καλλιέργεια της επικοινωνιακής ικανότητας και του γραμματισμού*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.